

DUYGUSAL İSTİSMARIN LİSELİ ERGENLERİN KENDİNİ KABUL SEVİYELERİNE ETKİSİ

Uzm.Ped. A.Esra İŞMEN*
Doç.Dr.Betül AYDIN**

Günümüzde çocuk istismarı kavramı çocuğa yöneltilen eylemin türü bu eylemlerin sebepleri ve çocuk üzerindeki etkileri açısından farklılaştığı düşünülen üç boyutta incelenmektedir. Bunlar:

- Fiziksel istismar
- Cinsel istismar
- Duygusal istismar'dır.

Duygusal istismarı betimlemeye yönelik çalışmalar sonucunda karmaşık ve örtülü yapısından ötürü çeşitli tanım ve kriterler ortaya çıkmıştır.

1983 yılında Indianapolis'de düzenlenen Çocuk ve Gençlerin Duygusal istismarı Konferansında ileri sürülen ve üzerinde fikir birliği sağlanan tanıma göre "Duygusal istismar çocuk ve gençlerin psikolojik olarak kötüye kullanılması; yapılan veya yapılması gerekip de ihmal edilen toplumsal ve bilimsel standartlara göre psikolojik açıdan zarar verici oldukları saptanan davranışlardır. Bu davranışlar yaş, statü, bilgi ve pozisyon gibi özellikler ile çocuk veya gencin üzerinde güç sahibi olan kişi ya da kişiler tarafından gerçekleştirilir. Bu tür davranışlar çocuğun bilişsel, duygusal veya fiziksel işleyişine derhal ya da gelecekte zarar verirler" (Hart, Germain, Brassard, 1987, s.6).

Duygusal istismara neden olan ebeveyn davranışlarının 8 boyuttan oluştuğu ifade edilmektedir. Bu boyutlar (Garbarino ve ark., 1986, s.8, Hart ve ark., 1987, s.7, Finkelhor ve Korbin, 1988, ss.8-9.):

- 1-) Reddetme
- 2-) Aşağılama
- 3-) Korkutma, yıldırma
- 4-) Yalnız bırakma
- 5-) Suça yöneltme
- 6-) Kendi çıkarına kullanma
- 7-) Vaktinin önce yetişkin rolü vermedir.

Günümüzde duygusal istismarın, istismar kapsamı içindeki en önemli konu olduğu fikri giderek yaygınlaşmaktadır (Garrison, 1987, s.157). Duygusal istismarın diğer istismar biçimlerini bir şemsiye gibi altında topladığı, tek başına gerçekleşebildiği gibi fiziksel ve cinsel istismarlarda birlikte bulunduğu ifade edilmektedir (Erkman, 1991, s. 163).

* İstanbul Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü

** Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi

Fiziksel ve cinsel istismarın gözle görülen fiziksel belirtileri geçtikten sonrada duygusal istismarın varlığını ve etkilerini sürdürdüğü belirtilmektedir. Georgopoulou'ya göre "kemikler ruhlardan daha çabuk iyileşmektedir" (Georgopoulou, 1991, s.322). Duygusal istismarın saptanmasında istismara maruz kalan kişinin içinde bulunduğu durum ve kendisine yöneltilen davranışı nasıl algıladığı son derece önemlidir. Ayrıca çocuğun içinde bulunduğu yaş ve gelişim düzeyi, ebeveyn davranışlarının istismara yol açan davranışlar olarak tanımlanmasında önemli rol oynar.

Duygusal istismarla ilgili bilimsel çalışmaların oldukça yeni olması sebebiyle bu istismar türünün uzun süreli etkileri konusunda fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak var olan çalışmalar doğrultusunda bu istismar türünün çocuk ve gençler üzerindeki etkileri sıralandığında dışkı kaçırmaktan intihara kadar uzanan birçok olumsuz etkinin bulunduğu görülmektedir (Hart ve ark. 1987 ss.10-11).

Duygusal istismarın yol açtığı durumlardan ikisi düşük benlik saygısı ve olumsuz benlik kavramıdır. Mc Carthy'e göre "Duygusal ve fiziksel istismar çocuğun gelişen benliğine ve bireyselleşme çabalarına yöneltilmiş sürekli saldırılardır" (Mc Carthy, 1990, s.181). Oysa benlik kişiliğin oluşmasında ve gelişmesinde önemli bir rol oynar, onun temel özelliklerini belirler. Benliğin bir boyutunda benlik kavramı yer alır. Bu insanın kendine ilişkin değerler sistemidir (Yörükoğlu, 1985, ss.89-90).

"Benlik kavramının beğenilip benimsenmesi benlik saygısını oluşturur" (Yavuzer, 1986, s.42). Benlik saygısıyla benzer özellikleri bulunan bir kavram da kendini kabul (self- acceptance)'dir. Kendini kabul "Kişinin suçluluk, yetersizlik, beğenme ya da övünme duygularına kapılmadan kendini bütün olumlu ve olumsuz yönleriyle kabul etmesidir" (Enç, 1990, s. 118).

Maslov/a göre kendini kabul eden bireyler insan doğasını çok fazla sorgulamaksızın kabul ederler. Kendi doğalarını, kusurlarını yetersizliklerini utanmadan suçluluk duymadan doğanın bir karakteristiği olarak değerlendirir ve kabul ederler (Maslow, 1954, s.207).

Kendini kabul hem psikoterapide hem de ruh sağlığı alanında önemli bir kriter olarak nitelendirilmektedir (Aydın, 1991, s.17). Ancak ülkemizde özellikle ergenlik dönemindeki kendini kabul seviyesiyle ilgili çok sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Oysa ergenlik dönemi insan yaşamındaki en zorlu dönemlerden biridir. Ergen kendi kimliğini buluncaya kadar, kendini anlayıp kabul edene kadar ailesiyle birçok çatışma yaşar.

Ergenin kişiliğinde kendini kabul durumu yükseldiği oranda çevresiyle olan çatışmaları büyük ölçüde azalabilir (Aydın, 1991, s. 10). Liseli ergenlerin kendini kabul tutumları, ergenlerin gelişim dönemlerine bağlı problemleriyle başa çıkma becerilerini etkileyebilecek bir tutumdur.

Duygusal istismar ile ilgili çalışmaların oldukça yeni olması sebebiyle bu istismar türünün ergenler üzerindeki etkileri daha çok teorik düzeyde incelenmiştir. Konuya yönelik ampirik araştırmalara ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada duygusal istismarın liseli ergenlerin kendini kabul seviyelerine etkisi ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Bu araştırmayla duygusal istismarın, kişilik boyutuna yansayan yönlerini inceleyen çalışmalara katkıda bulunulacağı düşünülmektedir.

AMAÇ

Bu araştırma ergenlerde algılanan duygusal istismar ile ergenlerin kendini kabul seviyesi arasındaki ilişkiyi değerlendirmek amacı ile gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada bu amaç doğrultusunda cevaplandırılmaya çalışılan sorular şunlardır;

- 1-)Araştırma grubunu oluşturan öğrencilerin toplam sağlıklı kendini kabul puanları ile algıladıktan duygusal istismar puanları arasında bir ilişki var mıdır?
- 2-) Ergenlerin kendini kabul değerini belirlemede alt boyutları oluşturan 10 kriter ile algılanan duygusal istismar arasında bir ilişki söz konusu mudur?
- 3-) Araştırma grubunu oluşturan kız ve erkek öğrenciler arasında algılanan duygusal istismar seviyesi bakımından fark var mıdır?
- 4-)Araştırma grubunu oluşturan kız ve erkek öğrenciler arasında sağlıklı toplam kendini kabul ve kendini kabulün alt boyutlarını oluşturan 10 kriter açısından fark var mıdır?
- 5-) Araştırma grubunu oluşturan 14-18 ve büyük yaş öğrencileri arasında algılanan duygusal istismar seviyesi yönünden fark var mıdır?
- 6-)Araştırma grubunu oluşturan 14-18 ve büyük yaş öğrencileri arasında sağlıklı toplam kendini kabul ve kendini kabulün alt boyutlarını oluşturan 10 kriter açısından fark var mıdır?
- 7-)Araştırma grubunu oluşturan ergenlerin anne, baba yaşı, kardeş sayısı, doğum sırası, anne babanın öz-üvey, ölü-sağ oluşu, beraber veya boşanmış durumda olmaları, anne babanın eğitim ve iş durumu ve ailenin aylık geliri algılanan duygusal istismar ve sağlıklı toplam kendini kabul seviyesini nasıl etkilemektedir?

YÖNTEM

Araştırmanın evrenini 1991-1992 öğretim yılında İstanbul ilinde bulunan liselerde okuyan öğrenciler oluşturmuştur. Söz konusu evrenden küme örnekleme yoluyla üç lise seçilmiştir. Araştırmanın örneklemi bu liselerin I., II., III., sınıflarında okuyan 392 öğrenciden oluşmuştur, örneklemi oluşturan öğrencilerin 210'u kız, 181'i erkektir.

Ergenler tarafından algılanan duygusal istismar seviyesini belirlemek amacı ile Alantar ve Erkman tarafından 1989'da geliştirilen ve geçerliliği, güvenilirliği kanıtlanmış olan Yetişkin Genç ilişkilerinde Duygusal Ezim ölçeği (Aile Bölümü) uygulanmıştır. Ergenlerin kendini kabul seviyelerini belirlemek amacı ile Kendini Kabul Envanteri Lise Formu kullanılmıştır. Orijinali Kılıççı (1981) tarafından geliştirilen bu ölçek üniversite öğrencilerinin kendini kabul etme derecelerini saptamak amacıyla oluşturulmuştur. Daha sonra lise formu Temüğe (1987) tarafından uyarlanmıştır, ölçeğin geçerlilik ve güvenilirliği kanıtlanmıştır. Söz konusu ölçekte yer alan ölçütler aşağıda sunulmuştur.

Ölçüt 1: Kendini bazı konularda yeterli sayma ve bazı yaşam sorunlarını kendine göre çizmede başarılı olacağına inanma.

Ölçüt 2: Kendi davranışlarının sorumluluğunu kabullenme

Ölçüt 3: Kolaylıkla suçluluk ve pişmanlık duygularına kapılmama

Ölçüt 4: Aşın ölçüde mahçupluk ve utangaçlık göstermeme

Ölçüt 5: Kendi değer ve inançlarına uygun yaşama

Ölçüt 6: Beden ve fizik yapısını kabullenme

Ölçüt 7: Kendi cinsiyetini kabullenme

Ölçüt 8: Kendini başkalarının kabul ettiğine inanma

Ölçüt 9: Kişiliğinde bazı olumlu ve değerli yanların bulunduğuna inanma

Ölçüt 10: Olumlu yönleri kadar olumsuz yönlerimde kişiliğinin bir parçası sayma.

Uygulamalar tamamlandıktan sonra envanterlerin değerlendirilmesi yapılmış, veriler bilgisayara kodlandıktan sonra istatistiksel analizler gerçekleştirilmiştir. Kendini Kabul Envanteri Lise Formu ile Yetiştin Genç İlişkilerinde Duygusal Ezim ölçeği (Aile Bölümü) arasındaki ilişki Pearson Moment Korelasyon Katsayısı Tekniği kullanılarak incelenmiştir. Aritmetik ortalamalar açısından gruplar arasındaki farklılıkları test etmek için T-testi ve Tek Yönlü Varyans analizi kullanılmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Ergenlerin sağlıklı toplam kendini kabul seviyeleri ile algıladıkları duygusal istismar seviyeleri arasındaki ilişki araştırıldığında bu iki değişken arasında aynı yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Tablo 1). (Yetişkin Genç İlişkilerinde Duygusal İstismar Ölçeğinde yüksek puan düşük duygusal istismarın, düşük puan yüksek duygusal istismarın belirtisidir.) Söz konusu bulgu liseli ergenlerin algıladıkları duygusal istismar seviyesi azaldıkça kendini kabul seviyelerinde artma görüldüğünü ortaya koymuştur.

Tablo 1. Duygusal İstismar Korelasyon Katsayıları

	r	df	P
Sağlıklı Kendini Kabul Boyut-1	0.29	390	p<.01
Sağlıklı Kendini Kabul Boyut-2	0.28	390	p<.01
Sağlıklı Kendini Kabul Boyut-3	0.34	390	p<.01
Sağlıklı Kendini Kabul Boyut-4	0.20	390	p<.05
Sağlıklı Kendini Kabul Boyut-5	0.31	390	p<.01
Sağlıklı Kendini Kabul Boyut-6	0.24	390	p<.05
Sağlıklı Kendini Kabul Boyut-7	0.18	390	-
Sağlıklı Kendini Kabul Boyut-8	0.30	390	p<.01
Sağlıklı Kendini Kabul Boyut-9	0.36	390	p<.01
Sağlıklı Kendini Kabul Boyut-10	0.24	390	p<.05
Sağlıklı Kendini Kabul Toplam	0.39	390	p<.01

Duygusal istismar kapsamında ele alınan "reddetme"ye yönelik davranışların gence "sen değersizsin, aslında burada yoksun" mesajını verdiği düşünülmektedir. Bu mesaj türlerine muhatap olan ergen istismarı bir ceza olarak değerlendirilip kendini suçlayabilir, dış dünyayı kendisine karşı olan bir mekan olarak algılayabilir. Ergen bir şeyi başaramayacağı söylenerek aşağılandığında yetersizlik hissedilebilir. Yalnız bırakıldığında sosyal ilişkileri engellendiğinde dış dünyadan soyutlanabilir, ailesine bağlanarak özerk bir kişilik geliştiremeyebilir. Ebeveyninden sözle ya da davranışlar

yoluyla bu tür mesajlar alan ergenlerin yaşadıkları suçluluk ve yetersizlik duygularının kendini kabul seviyelerini olumsuz yönde etkileyebileceği düşünülebilir.

Kendini kabul değerini belirlemede alt boyutları oluşturan 10 kriter ile algılanan duygusal istismar arasındaki ilişkiye bakıldığında algılanan duygusal istismarla ilişkili olmayan tek boyutun 7.kriter olan kendi cinsiyetini kabullenme olduğu bulunmuştur.

Ergenlikte görülen bedensel değişiklikler kızlara genç kız, erkeklere erkek görüntüsünü kazandırır. Hormonların çalışmasıyla erişkinlere özgü cinsel duygular belirir (Yörükoğlu, 1986, s.45). Türk toplumu cinsiyet rolleri bağlamında ele alındığında sınırların çok kesin olduğu görülmektedir. Cinsiyet rollerindeki bu belirginliğin cinsiyet rolünü kabullenme alt boyutu ile algılanan duygusal istismar arasında anlamlı bir ilişkinin çıkmamasına yol açtığı düşünülebilir Bununla birlikte Alantar'ın (1989) geliştirdiği Y.G.I.D.E.Ö'de farklı cinsiyet rollerine ilişkin maddeler bulunmamaktadır. Söz konusu araştırmacı bu eksikliği ölçeğin sınırlılıklarından biri olarak ele almıştır, ölçekte farklı cinsiyet rollerine ilişkin maddelerin olmaması cinsiyet rolünü kabullenme alt boyutu ile algılanan duygusal istismar arasında ilişki çıkmamasının nedeni olabilir.

Kız ve erkek öğrencilerin algıladıkları duygusal istismar seviyelerinde fark olup olmadığı incelendiğinde kızlarla erkekler arasında algılanan duygusal istismar seviyesi yönünden anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür (Tablo 2)

Tablo 2. Duygusal İstismar Değişkenine Göre Cinsiyet İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

KIZ			ERKEK			Karşılaştırma Sonuçları		
X	s	n	X	s	n	df	t	P
147.09	14.57	210	146.52	14.01	181	389	0.39	-

Ebeveynler duygusal istismarı, fiziksel istismar kadar örseleyici bulmayabilirler. Ana baba fiziksel acı vermeyen sözel saldırı, reddetme, aşağılama vb. şeklindeki eylemlerin daha az zararlı olduğunu düşünebilir. Bu açıdan bakıldığında ebeveynler cinsiyet farkı gözetmeksizin çocuklarını duygusal olarak istismar edebilirler.

Kız ve erkek öğrenciler arasında Sağlıklı Toplam Kendini Kabul ve Kendini Kabulün alt boyutlarını oluşturan alt boyutlarını oluşturan 10 kriter açısından fark olup olmadığı araştırıldığında Sağlıklı Toplam Kendini Kabul açısından kızlarla erkekler arasında fark olmadığı görülmüştür. Kendini kabulün alt boyutlarını oluşturan 10 kriter açısından bakıldığında kendini kabulün sekizinci kriteri olan kendini başkalarının kabul ettiğine inanma ve onuncu kriteri oluşturan olumlu yönleri olduğu kadar olumsuz yönleri de kişiliğinin bir parçası sayma boyutlarında cinsiyet açısından kızların lehine anlamlı farklılıkların olduğu tespit edilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Sağlıklı Kendini Kabul Değişkenine Göre Cinsiyet İçin Bağımsız Grup t-Testi Sonuçları

	KIZ			ERKEK			Karşılaştırma Sonuçları		
	X	s	n	X	s	n	df	t	r
Sağlıklı Kendini Kabul Boyut-1	5.57	2.13	210	5.76	1.80	389	-0.94	-	
Sağlıklı Kendini Kabul Boyut-2	5.65	2.48	210	5.97	2.42	181	389	-	-
Sağlıklı Kendini Kabul Boyut-3	5.14	2.40	210	5.17	2.29	181	389	-	-
Sağlıklı Kendini Kabul Boyut-4	7.75	3.43	210	7.93	3.50	181	389	-	-
Sağlıklı Kendini Kabul Boyut-5	6.47	2.51	210	6.16	2.28	181	389	1.27	-
Sağlıklı Kendini Kabul Boyut-6	10.19	2.57	210	9.63	3.22	181	389	1.91	-
Sağlıklı Kendini Kabul Boyut-7	5.12	1.68	210	5.12	1.86	181	389	0.02	-
Sağlıklı Kendini Kabul Boyut-8	11.83	3.14	210	11.02	3.76	181	389	2.32	P<05
Sağlıklı Kendini Kabul Boyut-9	9.95	3.04	210	9.81	3.57	181	389	0.44	-
Sağlıklı Kendini Kabul Boyut-10	5.75	1.57	210	5.24	1.90	181	389	2.93	P<.01
Sağlıklı Kendini Kabul Toplam	73.42	17.86	210	71.80	18.95	181	389	0.87	-

Kişilik gelişimi bir süreç doğrultusunda olgunlaşmaktadır. Kişilik gelişiminin daha ziyade genç yetişkinlik döneminde oturacağı düşünüldüğünden ergenlik yıllarında gelişimini sürdüren kendini kabul değerinin cinsiyetten etkilenmemiş olması yaşamın bu döneminin dinamik yapısından kaynaklanabilir.

Ergenlerin yaş seviyelerine bağlı olarak algıladıkları duygusal istismar seviyelerinde fark olup olmadığı incelendiğinde 14-18 ve büyük yaş grupları arasında algılanan duygusal istismar seviyesi açısından anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür.

14-18 ve büyük yaş grubu öğrencileri arasında sağlıklı toplam kendini kabul seviyesi ve kendini kabulün alt boyutlarını oluşturan 10 kriter yönünden fark olup olmadığı araştırıldığında 15 yaş grubundaki öğrencilerin sağlıklı toplam kendini kabul puanlarının 16, 17, 18 ve büyük yaş grubundaki ergenlerden daha düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Lene ve Beaucham'a göre kendini kabul genç yetişkinlik yıllarına kadar başarılması gereken bir gelişim görevidir. Bu açıdan bakıldığında kendini kabul gelişimsel bir nitelik taşır. Kendini kabul değerinin 15 yaş grubunda düşük çıkmasının sebebi bu kişilik özelliğinin gelişimsel niteliğinden kaynaklanabilir.

Bu çalışmada tek çocukların algıladıkları duygusal istismarın iki üç, dört ve fazla kardeşe sahip olan deneklerden daha yüksek düzeyde olduğu saptanmıştır. Ebeveynlerin tek çocuğun vaktinden önce olgunlaşmasını beklemeleri, dolayısıyla bu çocuklara yönelik yüksek bir beklenti düzeyi içinde olmaları tek çocukların duygusal olarak istismar edebilecekleri ortamları doğurabilir. Demografik özelliklerin incelenmesi sırasında annesi çalışmayıp iş aramayan öğrencilerin algıladıkları duygusal istismarın, annesi çalışan öğrencilere daha yüksek düzeyde olduğu görülmüştür.

Kendini kabul seviyesi ile ilgili demografik özellikler incelendiğinde dört ve fazla kardeşe ve üç kardeşe sahip olan öğrencilerin Sağlıklı Toplam Kendini Kabul düzeylerinin iki kardeşe sahip olan deneklerden daha düşük düzeyde olduğu saptanmıştır.

Araştırma grubunda bulunan düşük gelir düzeyine sahip ergenlerin sağlıklı kendini kabul değerlerinin diğer gelir düzeyine sahip öğrencilerden daha düşük olduğu saptanmıştır. Ergenler toplumda saygınlık kazanmaya ve statü sahibi olmaya gereksinim duyarlar. Düşük gelir düzeyi çevresel olanakları kısıtladığı gibi ergenin yaşam standartlarını da etkiler. Bu durum ergenlerin kendini kabul seviyelerini olumsuz yönde etkileyebilir.

Bu çalışma sonucunda iki önemli öneri ileri sürülebilir, a-) Kültürler arası farklılıklardan etkilenen istismar olanlarının Türkiye bazında incelenmesi tanım, kriter, neden ve etkilerine ilişkin ampirik araştırmaların yapılması gerekmektedir, b-) Türk literatüründe liseli ergenlerin kendini kabul seviyelerine yönelik kısıtlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu çalışma kendini kabulü belirlemede alt boyutları oluşturan 10 kriteri liseli ergenler düzeyinde inceleyen ilk çalışma niteliğinde olduğundan söz konusu çalışma sonucu elde edilen bulguların konu hakkında yapılacak diğer araştırma sonuçlarıyla karşılaştırılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Alantar, Melda. "Psychological Maltreatment: An Attemt of Its Definition by Experts and Its Assessment Among a group of Adolescents". Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1989.
- Enç, Mithat. **Ruhbilim Terimleri Sözlüğü**. Ankara: Karatepe Yay., 1990.
- Erkman, Fatoş. "Çocukların Duygusal Ezimi". **Çocuk İstismarı ve İhmali**. Ankara: Gözde Repro Ofset, 1991.
- Finkelhor, David, Korbin, Jill. "Child Abuse As an International Issue". **Child Abuse and Neglect**. Vol :12 (1), 1988, ss.3-23.
- Garbarino, James, Gutmann, Edna and Seeley, Janis. **The Psychologically Battered Child**. Strategies for Identification, Assessment and Intervention. United States of America: Jossey-Bass Publishers, 1986.
- Garrison, Greenberg. "Psychological Maltreatment of Children" **American Psychologist**. Vol:42 (2), 1987, ss. 156-157.
- Georgopoulou, Agathonos. "Çocuklarını İstismar Eden Ana Babalarla Çalışma". **Çocuk İstismarı ve İhmali**. Ankara: Gözde Repro Ofset, 1991.
- Hart, Stuart, Germain, Robert, Brassard, Marla. "The Challenge: To Better Understand and Combat Psychological Maltreatment of Children and Youth". (Ed. Brassard Marla, Germain, Robert, Hart, Stuart) **Psychological Maltreatment of Children and Youth**. England: Pergamon Press, 1987, ss.3-24.
- Kılıççı, Yedigâr. "Üniversite Öğrencilerinin Kendini Kabullerini Etkileyen Bazı Değişkenler". Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1981.
- Maslow, Abraham. **Motivation and Personality**. New York: Harper and Brothers, 1954.
- Mc Carthy, James. "Abusive Families and Character Formation". **American Journal of Psychoanalysis**. Vol: 50 (2), 1990, ss.181-186.
- Temüge, Tulu. "Kendini Kabul Envanterinin Lise Öğrencilerine Uyarlaması". Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1987.
- Yavuzer, Haluk. **Ana -Baba ve Çocuk**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986.
- Yörükoğlu, Atalay. **Gençlik Çağı**. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1986.
- YAYINLANMAMIŞ ARAŞTIRMALAR
- Aydın, Betül. "Aile Yapısı ve Aile İçi ilişkilerin Liseli Ergenlerin Kendini Kabul Seviyelerine Etkisi", 1991.